

Література:

1. Винниченко В. Щоденник / В. Винниченко. — Едмонтон : КІУС, 1980. — Т. 1. — 483 с.
2. Дзеркало: Драматична поема Лесі Українки «Оргія» і роман Володимира Винниченка «Хочу» / Упор. Володимир Панченко. — К. : Факт, 2002. — 320 с.
3. Костюк Г. Володимир Винниченко та його доба: дослідження, критика, полеміка / Григорій Костюк. — Нью-Йорк, 1980. — 283 с.
4. Пушкаренко Т. Текст і автор («Записки кирпатого Мефістофеля» та «Щоденник» Володимира Винниченка) / Тетяна Пушкаренко // Слово і час. — 2000. — № 9. — С. 26–31.
5. Сиваченко Г. Винниченкові щоденники (1926–1951) — чесність із світом і самим собою / Г. Сиваченко // Слово і час. — 2000. — № 7. — С. 80–88.

Conception of «Labour Liberation» in Volodymyr Vynychenko's Novel «Want!»

The ideosphere of Volodymyr Vynychenko's novel «Want!» is researched in the article. The main attention is concentrated on the conception of «Labour liberation» which is central point in Vynychenko's social art and ontological model. The ideologemic intention of the «Diary» and novel «Want!» are compared in the paper.

УДК 82.0:801.7.003

В'ячеслав Левицький (Київ)

**МІСЬКИЙ ТЕКСТ У ЛІТЕРАТУРІ ДЛЯ ДІТЕЙ:
ОСОБЛИВОСТІ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ КИЄВА**

Горизонт сподівання належить до аспектів, істотних у вивченні літературної урбаністики. Нині він недооцінений стосовно тематичних груп творів. Міський текст, що підсумовує художнє осмислення простору, часто тлумачиться усереднено. Однак очевидними є часткові — рецептивно обумовлені — версії цього явища. Ідеться про моделі, сформовані згідно з певним естетичним критерієм. Прикметною, наприклад, стає ціннісна («масова» / «елітарна») та вікова (пов'язана зі сприйняттям «дорослих» / дітей) визначеність семіозису.

Вік читача набрав особливої ваги для творення міського тексту в першій третині ХХ ст. Так, змалювання простору задовольняло енциклопедистські запити дитини. Їх обговорення радянськими письменниками сягнуло кульмінації в 1920-х рр. [10, с. 363]. Тоді, на перетині кількох мистецьких напрямів, активізувалося виховання «нової людини» [6, с. 71–72] чи авангардистської «людини-футурум» [8, с. 118]. Під «нові» духовні орієнтири підпадав і урбанізм.

Досить виразно ці процеси унаочнилися, зокрема, в київському тексті. Мета запропонованої роботи — виявлення механізмів, за допомогою яких семіосфера міста фіксується в літературі для дітей. Предметом дослідження є іконіка київського тексту, засвідчена в українській поезії для дітей. Матеріал для студії складає доробок українських ліриків із покоління 1910–1930-х рр.

Варто підкреслити: згадані проблеми порушувалися щодо моделей Петербурга (Лариса Ляпіна, Мирон Петровський), Москви (Євген Добренко), Праги (Даніела Годрова) і т. д. Постання «казковості» в київському семіозисі ХІХ ст. спостерегла Інна Белкіна [2, с. 97]. У ряді розвідок виникло поняття «звід “дитячого” міського тексту» [7, с. 89].

Сутнісно урбаністика для дітей налаштована на кілька методологічних засад аналізу. Вірогідно, доречним у них є поєднання рецептивної естетики з імагологічними підходами. Мовиться про природну особливість діалогу автора з юним читачем. У такій комунікації за відносно стійких горизонтів сподівання враховується не просто «інакшість», а віртуальність [14, с. 17, 29]. На думку Маргарити Славової, «дитяча література розглядає людину і її світ крізь подвійну оптику — із позиції дорослого, але через точку зору зростаючого...» [14, с. 17].

Відповідний принцип рівнозначний із іншими імагологічними трактуваннями міського тексту. Це, насамперед, сприйняття простору в різномовних літературних традиціях і в доробках емігрантів.

Щодо київського тексту в поезії для дітей, він здебільшого спирається на очуднення локусів. Але виявлена властивість допускає осмислення первинних, загальновідомих, міфів. Тому семіозис Києва відбувається атипово. Він проходить етапи узуалізованого міфа, знака, образу та завершується на початку формування вторинної, індивідуально-авторської, міфології.

Окремої зауваги потребує українська київська урбаністика для дітей. Вона виробила менш виразну спадкоємність, ніж інші етнічні літератури. Узалеження моделі міста від «дитячої» рецепції мало нечисленні художні прецеденти до ХХ ст. Наприклад, на відміну від російської практики, «старокиївські сюжети» [2, с. 94] широко не обігрувалися й не популяризувалися в українському романтизмі.

Письменники 1910–1930-х рр. ніби прагнули надолужити перелічені втрати. Унаслідок цього посилювалось «інфантилістське кодування» Києва. Приміром, як припускається, Микола Носов за основу для образу Сонячного міста в романі про Незнайка взяв спогади про Ірпінь [13, с. 48]. Водночас, за розповіддю Наталі Романович-Ткаченко, у Пущі-Водиці впродовж Громадянської війни існувало «дитяче містечко» — «форма... допомоги на фронті» [12, арк. 3]. Через географічну близькість населених пунктів може виникнути нова гіпотеза. Не виключено, що носовський світ «коротунів» творився з огляду на організації юних киян. До того ж, уподібнення міста до мініатюри, із погляду Данієли Годрової, є ігровою інтерпретацією простору. Вона типова для «міст інь», скерованих на ущільнення території, збереження історичних споруд [17, с. 322]. Із такою моделлю певною мірою асоціюється й Київ.

Упорядкування київського тексту в поезії для дітей співвідноситься з двома основними способами: метонімічним і алегоричним:

1) метонімічний механізм. Такий принцип семіозису полягає в ототожненні всього міста з окремими предметами, локусами, типами мешканців чи аксесуарами професій:

а) «місто» ↔ «одиничний предмет — атрибут урбаністичної культури». Для дітей відповідними об'єктами часто є іграшки, модні в певний період. Наприклад, у вірші Максима Рильського «У парку» сквер Тараса Шевченка означається через збіг контуру обривів із формою обруча: «Легкий обруч навзаводи з багряним // Безумним листям... // Неба береги // Злились жагуче з парком полум'яним» [11, с. 350]. Аналогічний механізм застосовує Михайло Драй-Хмара. У поезії «Зимова казка (Ранішній Київ з мого вікна)» чудесність розкривається завдяки «візуальним заміникам» пейзажу. Ліричний суб'єкт уподібнює завод «Арсенал» до Північного полюса, де «сплять китів камінні стоси, // піна гейзерів рясна...» та «з яранг моржевих дим» [4, с. 116];

б) «місто» ↔ «окремий «дитячий» локус». В іншому вірші Максима Рильського Київ пізнається через образ цирку. Зі згаданим закладом асоціюються мотиви дивовижі, гри. «Весела спритність» [11, с. 382] фактично єднає не лише глядачів різного віку, а й городян. Для Андрія Чужого локусом-метонімією виявляється зелене насадження. Автор в уїтменівській стилістиці одухотворює природний субтекст. У поемі-казці «Дереву кажу: здрастуй, дерево!» елемент химерного найпомітніший в епізоді, коли «наша Іришка» спілкується з «чотирнадцятирічною... ялинкою». Оповідач підтримує дівчинку: він сам «розмовляв з молодим дубом, // якого... виростив...» [15, с. 57]. У результаті означається певна «екологічна програма» для міста, із яким пов'язувалася діяльність футуриста;

в) «місто» ↔ «тип мешканця чи аксесуар професії». Прикладом цього відношення є образ міліціонера з жезлом у казці Гео Шкурупія «Чудесний патичок». Усупереч домислам героїні стверджується, що «дядько», котрий допоміг їй, — «просто міліціонер», «не чарівник». Розв'язка дещо порушує раціоналізм пояснень. Наприкінці поеми констатується: «дядько» й жезл-«патичок» «здійснили мрії всіх казок» [16, с. 324].

Система локусів у творі Гео Шкурупія потребує докладнішого розгляду. Місто у версії футуриста — певна метонімія села. За сюжетом, сирота Надійка покидає хату, де жила в лютої тітці. «Нерустикальний» простір, куди потрапила дівчинка, є ілюзорним. Він «як сон, як мрія, як туман» [16, с. 321]. Міський текст, розбудований автором, сполучає мотиви приголомшення та заспокоєння. Однак цивілізаційна урбаністична домінанта не означається. Для Надійки місто —

«нове село з каміння і заліза» [16, с. 322]. Показовою стає динамічна організація території. Панорами трансформуються, як моделі однієї «розсувної» іграшки чи конструктора. Справді, базар, де «все... цікавило: і найдки, і люди, // І пряники...», сумщений із образом «дітей веселого походу» [16, с. 323].

Персонажем, який захищає Надійку й відводить у дитбудинок, виявляється регулювальник. Він утілює устрій «нового села». У такому ракурсі істотно, що міліціонер Гео Шкурупія різниться від «дяді Стьопа» із циклу Сергія Михалкова. Як відомо, російський письменник започаткував серію поем приблизно в той же період — у 1935 р. У характерологемі, належній до московської сім'ї, уособлюється «міліцейський міф» [3, с. 360]. Богатирські риси, акцентовані у Стьопі [3, с. 368], — запорука перетворення персонажа на «супермена». Його іпостасі чергуються (пересічний високий городянин, моряк, міліціонер, ветеран і т. д.), послідовно персоналізуючись [3, с. 367]. Водночас, Стьопа залишається «інстанцією влади» [3, с. 363]. Регулювальник у Гео Шкурупія — представник радше не влади, а дива, казки. Незважаючи на вирішальність появи, цей герой епізодичний і не породжує цілісного міфу. Натомість, у київському тексті він включений в загальніший сюжет справдження мрії;

2) алегоричний механізм. Цей спосіб ґрунтується на асоціюванні образів — складників урбаністичного тексту з загальнішими елементами сім'ї. Ними здебільшого виявляються факти суспільної свідомості. Суміжність тексту з конкретними предметами підкреслюється менше. До об'єктів зіставлення можуть належати ідеологеми, культурно-історичні гіпотези, синтетичні утворення:

а) «місто» ↔ «ідеологема». Після повернення столичного статусу Київ у поезії для дітей пов'язується з рядом суспільно значущих цінностей. Ідеться про співвіднесення міста з державницьким, провладним центром. Через це київський текст «зосереджує» в собі інші просторові моделі України, по-деконструктивістськи «розсіюється» у них. Іконіка міста в основному походить від окремих загальновідомих міфів. Наприклад, Київ у творі Валентина Бичка «Ой, шляхами битими!» утілений ідеологемами й узуальними міфемами єдності («воїн», «воля», «похід» і т. д.). Такому сіміозисові сприяє форма фольклорного наспівного вірша: «Посіддали коні // Воїни червоні // З Києва до Львова... // Їдуть соколята // Рідних визволяти» [1, с. 247];

б) «місто» ↔ «культурно-історична гіпотеза». Названий тип алегоризації трактує поселення як історичний феномен. Допускаючи ідеологічні акценти, ця образна модель є, насамперед, пошуково-пізнавальною. Її показово задіює Наталя Забіла. У драматичній поемі «Троянові діти» князі Кий, Щек, Хорив виявляються близнятами. Відповідно, архаїчне означення батька — «троян». За припущенням автора, саме така постать згадувалася в руській словесності («віки Трояна» тощо) [5, с. 110–111].

Найдетальніше в поемі прописується характерологема Кия. Інші брати функціонують як казкові помічники-добротворці. Вони посилюють звершення Кия, разом уособлюючи мотиви героїзму та будівничої сутності міста. Але наведені мотиви тяжіють до множинних, «розсіяних» форм розкриття. Тож князями засновується Київ, радий «новим братам і сестрам» [5, с. 104];

в) «місто» ↔ «власне ідеологічна історична гіпотеза». Через накладання перших двох алегоричних механізмів у моделі простору применшується начало фантазії. Урбаністичний текст у творі для дітей залучає міжчасову паралель задля повчання й дисциплінування читача. Така настанова притаманна Валер'янові Поліщук у поемі «Сказання давнє про те, як Ольга Коростень спалила». Поет підпорядковує локус «подвійному» імагологічному прочитанню. Окрім адаптації літописної легенди, автор обґрунтовує «чужість» столиці. Епіграфом є присвята «українському народу, що весь час пробував під загрозою чужоземного рабства, подібного до древлянської неволі» [9, с. 1]. Унаслідок цього київський текст чи не вперше деміфологізується під виглядом розбудови вторинної міфології.

У моделі Києва Валер'ян Поліщук підкреслює образи, від яких походять мотиви влади («терем княжий», який «далеко видно» [9, с. 1]; візантійський меч князя Ігоря [9, с. 2]), мотиви торгівлі та збагачення («пузаті ладді», шкури, «ріжні речі, — взяті в дань», «велика дань» [9, с. 1]). Проте руська столиця означається, передусім, через маркери не так куртуазності,

як підступності й насильства. Провідні риси княгині Ольги — зрадливість і жорстокість. Із метою її викриття розвивається фабульна лінія забороненої любові. Коханцем правительки виявляється дружинник Свенельд. Утім, він буде отруєний після руйнування Коростеня. Описуючи помсту древлянським послам, оповідач удається до «чорного гумору». Він резюмує: гостей княгиня «наказала // Живими засипать. Кияни за те // І «Мудрою» Ольгу прозвали» [9, с. 4].

Отже, на прикладі Києва можна простежити два механізми репрезентації міського тексту в літературі для дітей. У першому — метонімічному — семіосфера актуалізується через суміжність зі своїми опредмеченими елементами (річ, локус, типаж). У другому способі — алегоричному — іконіка міста ототожнюється з феноменами узагальнення. Ідеться про факти, цінні в суспільній свідомості (ідеологеми, гіпотези). Вирізані моделі пов'язуються з імагологічним тлумаченням просторового тексту. Водночас, завдяки уявленню про адресата творів проаналізований тип урбаністичного тексту співвідноситься з засадами рецептивної естетики.

Література:

1. Бичко В. Сійся, родися, зерно : Поезії / Валентин Бичко; [вступ. слово Д. Шлапака]. — К. : Держ. вид-во худож. літер-ри, 1959. — 415 с.
2. Булкина И. Киевский текст в русском романтизме : проблемы типологии / Инна Булкина // Лотмановский сборник. — 2004. — Вып. 3. — С. 93–104.
3. Добренко Е. «Прийти к женщине и лечь к ней в постель в мундире»: Пригов и Михалков-Кончаловская / Евгений Добренко // Неканонический классик : Д. А. Пригов (1940–2007). — М. : НЛЮ, 2010. — С. 358–404.
4. Драй-Хмара М. Поезії / [упор., передм. В. Поліщука] / Михайло Драй-Хмара. — Черкаси : Брама, 2004. — 168 с.
5. Забіла Н. Троянові діти : [драмат. поема] / Наталя Забіла. — К. : Веселка, 1971. — 112 с.
6. Костюченко В. Літературними стежками : Нарис історії української літератури для дітей ХХ ст. / Віктор Костюченко. — К. : К.І.С., 2009. — 344 с.
7. Ляпина Л. Мир Петербурга в русской поэзии : очерки исторической поэтики / Лариса Ляпина. — СПб. : Нестор-История, 2010. — 138 с.
8. Петровский М. Книги нашего детства / Мирон Петровский. — СПб. : Изд-во И. Лимбаха, 2006. — 424 с.
9. Поліщук В. Сказання давнее про те, як Ольга Коростень спалила / Валер'ян Поліщук. — Катеринослав : Друкарня І.Б. Вісмана, 1919. — 10 с.
10. Путилова Е. Детское чтение — для сердца и раз ума : Очерки по истории детской литературы / Евгения Путилова; [под. ред. С. Гончарова]. — СПб. : Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2005. — 402 с.
11. Рильський М. Зібрання творів : у 20 т. — К. : Наук. думка, 1983–1990. — Т. 2 / Максим Рильський; [упор., авт. прим. О. Киреєва, А. Тростянецький]. — 1983. — 432 с.
12. Романович-Ткаченко Н. З незабутніх днів : (стаття) / Наталя Романович-Ткаченко. — ІР НБУВ. — Ф. 10. — Од. зб. 18011. — [1927 р.]. — Машинопис із виправленнями. — 8 арк.
13. Сидор-Гібелінда О. В лабіринтах новочасного урбанізму / Олег Сидор-Гібелінда // Критика. — 2010. — № 9–10. — С. 48–49.
14. Славова М. Попелюшка літератури : Теоретичні аспекти літератури для дітей / Маргарита Славова. — К. : Київ. університет, 2002. — 81 с.
15. Чужий А. Твори / [упоряд., автор передм. В. Поліщук] / Андрій Чужий. — Черкаси : Сіяч, 1997. — 88 с.
16. Шкурупій Г. Двері в день : [вибране] / Георгій Шкурупій. — К. : Рад. письменник, 1968. — 328 с.
17. Hodrová D. Citlivé město : (eseje z mytopoetiky) / Daniela Hodrová. — Praha : Akropolis, 2006. — 416 s.

Urbanistic Text in The Literature for Children: Peculiarities of Representation of Kyiv

The article explores the perception of the city in the poetry for children written by Ukrainian authors of 1910–1930's generations. Such an analysis corresponds with an imagological way of interpretation of urbanistic text. The iconic components of the vision of Kyiv are clarified according to the models of allegorical and metonymical semiosis.